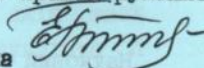

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Михайлова Катерина Геннадіївна

УДК 316.52:316.35

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ПОСТТОТАЛІТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА:

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ

(НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ)

Спеціальність 22.00.01: теорія та історія соціології

Автореферат дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата соціологічних
наук

Харків - 1997

00742755 (U)

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у Харківському державному університеті,
Міністерство освіти України

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
НИКОЛАЄВСЬКИЙ Валерій Миколайович,
декан соціологічного факультету
Харківського державного університету,
доцент кафедри прикладної соціології

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ГОРОДЯНЕНКО Віктор Георгійович,
завідувач кафедри соціології
Дніпропетровського державного
університету,

кандидат філософських наук, доцент
КУЦЕНКО Ольга Дмитрівна,
докторант Харківського державного
університету

Провідна установа: Харківська філія Української Академії
державного управління при Президентові
України, кафедра державного управління,
м.Харків

Захист відбудеться "24" січня 1998 р. о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.02.06 при Харківському
державному університеті за адресою: 310002, м.Харків, вул.Мироно-
сицька, 1, ауд.2-25.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліо-
теці Харківського державного університету за адресою: м.Харків,
пл.Свободи, 4.

Автореферат розісланий "26" листопада 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

І.І.Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна ситуація кризи, у якій знаходиться Україна та інші країни посттоталітарного типу, актуалізує проблеми, пов'язані з управлінням соціальною системою, загальною модернізацією та трансформацією суспільства. Можливості розв'язання цих проблем значною мірою пов'язані з правлячою групою суспільства (елітою), її загальним станом, ефективністю функціонування, особливостями свідомості та системи ціннісних орієнтацій.

Представники еліти об'єднані тим, що займають високі "щаблі" соціальної системи. Найчастіше за все вони мають значний доступ до інформації, високий рівень освіти й компетентності. Внаслідок цих та інших причин ці представники соціуму авторитетні для інших соціальних груп. Така ситуація спричиняє значний вплив елітних груп на суспільство і обумовлює актуальність їх дослідження.

Вивчення якісних показників елітних груп актуальне й у зв'язку з тим, що саме вони значною мірою зумовлюють рівень обмежень і соціальних витрат у вирішенні суспільством проблем свого функціонування і розвитку.

Поряд з цим, у ситуації перехідного періоду, коли суспільство відрізняється слабкою структурованістю та відсутністю чіткої соціальної самосвідомості більшості соціальних страт, невизначеністю їх соціальних інтересів і стійких політико-ідеологічних орієнтацій, коли бракує загальноновизнаних правил та стандартів поведінки, саме дії елітних груп визначають напрямок суспільного розвитку. Тому стан еліти - це один з найважливіших показників загального стану суспільства та перспектив його розвитку.

Звернення до аналізу базових характеристик та особливостей політичної еліти як на державному, так і на регіональному рівні, дозволяє зробити висновки про "реальність" правлячої групи в сучасному українському суспільстві, її сприйняття як такої представниками цієї групи і взагалі населенням. Крім того, такий аналіз дає можливість визначити якісні та кількісні показники групи, вивчити ціннісні орієнтації еліти, домінуючі мотиви її діяльності. Це дозволяє змодельювати можливі варіанти тактики і стратегії управління соціальною системою. Звернення до аналізу деяких внутрішніх процесів у політичній еліті може визначити конфліктоутворюючі й стабілізуючі фактори її функціонування.

Такі дослідження, якщо вони проводяться протягом тривалого часу, допомагають визначити тенденції й оцінювати перспективи розвитку українського суспільства.

Необхідно підкреслити, що дослідженню проблем еліти присвячено низку монографій, дисертацій, навчальних посібників, наукових статей.

Значної уваги заслуговує звернення науковців до проблеми еліт у 60-ті роки, яке пов'язане з теоретичним осмисленням концепцій еліт (Ашин Г.К., Галкін І., Осипов Г.В.), що дало вагому теоретичну базу для подальших теоретико-прикладних досліджень. Сучасні роботи за проблемами посттоталітарної еліти надають увагу вивченню різних типів еліт (Бабаєва Л.В., Милановський В., Токарева Т.М., Савельєв А.Д., Чирикова А.Є.), проблемам політичного лідерства (Бекешкіна І., Видрін Д.), загальним проблемам влади та еліт (Білий О., Головаха Є.І., Зубок В.М., М'ясников О.В., Полохало В.). Поряд з цим вивчаються регіональні еліти (Афанасьєв М.Н., Магомєдов А., Працько С.Г., Шпак В.Ю., Тарасов Ю.С., Фарукшин М.С., Шубкін В.М.), біографічні параметри еліти, засоби її формування (Єфімов А., Жабрєв А.А., Коржихіна Т.П., Криштановська О., Панов М.І., Фігатнер Ю.Ю.), місце еліти в соціальній структурі суспільства (Пугачов В.М., Стариков Є.Н.) і її вплив на суспільні процеси (Аврамова Є., Дискін І., Кученко О.Д.) тощо.

Разом з тим, деякі актуальні та важливі проблеми сучасних елітних груп і, зокрема, політичної еліти не одержали комплексного і системного висвітлення. Повною мірою до них можна віднести структуру політичної еліти, комплексне дослідження загальногрупової якості, питання відносин між елітою та позаелітними групами, систему ціннісних орієнтацій елітних груп та ін. Поряд з цим, сьогодні бракує вагомої методологічної бази, яка враховувала б особливості України. Крім того, цілісна картина опису сучасної посттоталітарної політичної еліти в Україні відсутня, що також обумовлює вибір напрямку дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проблеми, окресленої в назві дисертації, проводилось у рамках теми № 3-10-96 "Соціальна поведінка людей при переході від тоталітарного до демократичного суспільства (методологічні й соціально-технологічні аспекти дослідження)" кафедри прикладної соціології соціологічного факультету ХДУ.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є адаптація теорій еліт до українського суспільства, поглиблення характеристики якісного стану посттоталітарної політичної еліти й особливостей її функціонування, виявлення факторів, які сприяють ефективному управлінню регіоном. Відповідно до поставленої мети вирішувались такі основні завдання.

1. Аналіз класичних та сучасних концепцій еліти, адаптація їх методологічного і теоретичного потенціалу для дослідження посттоталітарного суспільства.

2. Вивчення механізмів формування політичної еліти посттоталітарного суспільства.

3. Аналіз складу і структури регіональної політичної еліти.

4. Дослідження основних якостей і характеристик представників української політичної еліти та її загальногрупової якості.

5. Аналіз основних функцій політичної еліти, особливостей її уявлень про процес регіонального політичного управління.

6. Вивчення політичної культури і ціннісних орієнтацій еліти.

Об'єкт дослідження - політична еліта Харківського регіону: депутатський корпус (міський та обласний рівень), лідери значущих політичних партій та громадсько-політичних сил, верхівка міської та обласної виконавчої влади та окремі яскраві політичні лідери, які не ввійшли до вищеназваних категорій.

Предмет дослідження - стан та функціонування політичної еліти.

Емпірична база дослідження. Емпіричну базу дисертаційної роботи склали результати досліджень автора (протягом 1994-1996 рр.), що поєднують у собі опитування (анкетування та інтерв'ю) представників політичної еліти, аналіз архівних матеріалів, контент-аналіз текстів, аксіобіографічні інтерв'ю, складання когнітивних карт, а також телефонне опитування населення.

Поряд з цим, у дисертаційній роботі широко використані дані досліджень інших вчених, які проведені на загальноукраїнському і регіональному рівнях, а також в інших країнах посттоталітарного типу.

Наукова новизна роботи. Наукова новизна роботи визначається тим, що вона є першим в українській соціологічній науці цілісним теоретико-прикладним спеціальним дослідженням політичної еліти. У результаті одержано комплексний матеріал про систему її формування, склад і структуру, якісний стан і особливості функціонування, політичну культуру і ціннісні орієнтації. Проведена робота дозволила зробити обґрунтовану апробацію й адаптацію теоретичних розробок західних вчених до українського суспільства.

Вперше аналіз політичної еліти в Україні проведено з використанням моделі "маси - еліта - лідери". Додатково до цієї моделі введено такий елемент, як претенденти до елітної групи. Вперше у вітчизняній суспільствознавчій думці для аналізу позицій лідерів політичної еліти застосовано метод когнітивних карт. Поряд з цим, поставлена і розроблена проблема загальнолюдських цінностей еліти.

Автором одержано ряд висновків та узагальнень, що відзначаються новизною:

1. Встановлено, що найбільш ефективним при дослідженні політичної еліти в посттоталітарному суспільстві має бути статусно-функціональний підхід, який і був застосований у дисертаційному дослідженні.

2. Доведено, що домінуючою системою формування сучасної еліти в посттоталітарному суспільстві є антрепренерська система, але її елементи не збалансовані, а частка принципів системи гільдій у процесі формування політичної еліти ще досить висока.

3. Визначено й обгрунтовано існування двох базових прошарків у регіональній політичній еліті: верхній (лідеруючий) і нижній. Запропонована і детально розроблена структура верхнього прошарку цієї групи.

4. Виявлено, що негативний образ правлячої групи є домінуючим не тільки серед населення, але і в самій еліті.

5. За допомогою концепції 3-х "С" (початкові літери слів: згуртованість, сумісна воля до дій, самосвідомість англійською мовою) Дж.Мейсела і концепції соціальної якості соціальних груп та емпіричних розробок автора продемонстрований низький загальногруповий якісний рівень еліти.

6. Показано, що загальна система уявлень представників політичної еліти про свої функції в сучасному суспільстві здебільшого збалансована, але на практиці вона не реалізується.

7. Показано фрагментарний характер політичної культури політичної еліти в посттоталітарному суспільстві.

8. Виявлено консолідуючі й конфліктогенні фактори у внутрішніх та зовнішніх зв'язках політичної еліти.

9. Доведено, що загальнолюдські цінності в сьогодні найсильнішим консолідуючим фактором політичної еліти.

10. Розроблено ідеологічні образи, які існують в сучасній політичній еліті. Проведено аналіз їх стійкості.

Практичне значення одержаних результатів. Дані досліджень можна використовувати для регулювання процесів "вирощування" еліт, спеціальних тренінгів для представників правлячої групи, а також субелітних груп і політично заангажованої молоді, для коригування механізмів взаємодій еліт та позаелітних груп, подолання розриву між ними.

Результати проведених досліджень можуть бути джерелом подальших науково-теоретичних розробок теорії еліт у суспільствах перехідного типу. Теоретичні й емпіричні розробки можна використовувати для проведення подальших емпіричних досліджень, у тому числі й порівняльних.

Матеріали, наведені в дисертації, можуть бути використані при підготовці курсів лекцій та практичних занять із загальної соціології, політичної соціології, соціального управління та ін.

Апробація результатів дисертації. Основні результати роботи доповідались на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях - "Становлення відкритого суспільства в Україні: політика, економіка, культура" (Запоріжжя, 1996), "Циклічні процеси в природі та суспільстві" (Ставрополь, 1995), "Глобалізація політики в контексті сучасної політичної культури: досвід та перспективи Східної Європи" (Харків, 1996); на IV Харківських міжнародних Сквородинівських читаннях (Харків, 1997); на міжнародній школі "Еліта і маси" (Варшава, 1993); на Всеукраїнських конференціях "Харківські соціологічні читання" в 1994-1997 рр., "Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства" (Запоріжжя, 1995), "Соціальні аспекти державотворення" (Запоріжжя, 1996); на четвертих Харківських політологічних читаннях "Політична влада - еліти - лідерство" (Харків, 1996); на науково-практичній конференції "Конфлікти і культура: різноманіття проявів" (Харків, 1997); на Меморіальних читаннях, присвячених 60-літтю професора О.Ф.Плахотного, "Проблема відповідальності на рубежі ХХ і ХХІ століть" (Харків, 1996); на наукових семінарах у ХДУ в 1994-1997 рр.

Публікації. Основні матеріали дисертаційного дослідження викладено у 12 публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і двох додатків. Повний обсяг дисертації - 274 сторінки, з яких 193 сторінки машинописного тексту, 39 сторінок - таблиці та ілюстрації, 23 сторінки - додатки, 19 сторінок - список використаних джерел. Останній включає в себе 256 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі подано обґрунтування актуальності теми, охарактеризовано ступінь наукової розробленості проблеми, визначено мету та завдання дослідження, його теоретичне й практичне значення, форми і характер апробації результатів, основні елементи новизни.

У першому розділі "Теоретико-методологічні основи соціологічного аналізу еліт" розглянуто основні етапи і школи розвитку елітистської думки. Визначено низку проблем, актуальність дослідження яких у теоретичних моделях є найбільш цінним для виділення базових компонентів теорій еліт і використання їх для сучасного соціологічного аналізу української політичної еліти. Це: визначення еліти,

критерії її виокремлення, особливості рекрутування, побудова; якості та властивості представників правлячої групи; функціонування еліти, її вплив і роль у суспільстві; зв'язок еліти з політичною системою соціуму, особливо з її демократичними варіантами; взаємовідносини еліти з іншими групами суспільства; особливості свідомості еліти.

У зв'язку з цим проведено детальний аналіз класичних теорій еліти (В.Парето, Г.Моска, Р.Міхельс), макіавеллістської та ціннісної шкіл, концепцій плюралізму еліт, демократичного елітизму, ліберального, консервативного і радикалістського напрямків розвитку теорій еліт під кутом зору проблем функціонування еліти у посттоталітарному суспільстві.

Аналіз теорій еліт дозволив виділити в їх рамках ціннісний та структурно-функціональний підходи як основні в розробці поняття "еліта". Виявлено, що у доелітарних, класичних та перших посткласичних теоріях термін "еліта" у вузькому розумінні слова практично тожний поняттю "політична еліта".

На підставі проведеного аналізу теоретичних підходів до структури суспільства з точки зору місця і ролі еліт виділено основні критерії виділення елітних груп у суспільстві (божественний, харизматичний, ірраціоналістичний, біологічний, психологічний, технологічний, інституційний, організаційний, функціональний, дистрибутивний). Доведено, що якості й властивості конкретних елітних груп є найважливішими з базових основ, які використовуються при виділенні різноманітних типів еліт.

Особливо наголошено на недоліках елітизму, які поділені у роботі на дві основні підгрупи. Недоліки першої підгрупи пов'язані з правомірністю розмови про еліту взагалі та елітарну побудову суспільства, другої - зі слабкими сторонами самої теорії еліт.

Аналіз співвідношення елітизму з марксизмом, концепцією мас, теорією лідерства, теорією демократії, проведений у дисертації, продемонстрував, що на сьогодні, незважаючи на розбіжність, можна говорити про елементи синтезу елітизму та марксизму (наприклад, Дж.Бьорнхем, Р.Мілс), значний взаємозв'язок елітизму і теорії мас. Висвітлено той факт, що теорія еліти і теорія демократії, які вважалися антиподами, знайшли сьогодні точки зіткнення.

Визначено, що концепції лідерства, які значною мірою пов'язані з теорією еліт (наприклад, Т.Лассуел, П.Бахрах), можна застосувати до аналізу еліти як однієї з груп суспільства.

Проведено огляд сучасних концепцій політичної еліти, в результаті якого виявлено, що найбільш придатною до аналізу еліт і

владних відносин в Україні є перехідна модель від "правлячої еліти" до "мульти-елітної".

На підставі розглянутих методологій, які використовуються в емпіричних дослідженнях еліт, приймаючи до уваги їх позитивні і негативні боки, а також загальну значущість, доведено, що в сучасних умовах необхідно використовувати систему з декількох методів, а саме: репутаційного, довільного та окремих елементів методу аналізу прийняття рішень.

Проведено аналіз етапів розробки теорії еліт та її окремих елементів у радянській та пострадянській суспільствознавчій науковій думці, у результаті якого зазначено, що основними періодами активного звернення науковців до проблеми еліт є 60-ті та 90-ті рр. Серед пріоритетних напрямків сучасних досліджень еліти є соціально-демографічні показники елітних груп, їх склад, політична культура та ціннісні орієнтації.

На підставі теоретичних і методологічних розробок запропоновано визначення політичної еліти в сучасному посттоталітарному суспільстві, яке доцільно використовувати для теоретичних і емпіричних досліджень цього феномену в сучасній науковій думці. Так, під політичною елітою слід розуміти, на наш погляд, групу, яка складає меншість у суспільстві, яка диференційована усередині; її представники займають керуючі позиції в суспільних інститутах політичного управління і мають якості лідера, певним чином підготовлені до виконання функцій управління і мають можливості безпосереднього впливу на прийняття ключових рішень у суспільстві.

У другому розділі "Програмні положення емпіричного соціологічного дослідження регіональної політичної еліти" визначено проблемну ситуацію, яка зумовлює дослідження політичної еліти, мету, об'єкт та предмет дослідження. Проведено емпіричну інтерпретацію понять "політична еліта", "соціальна структура суспільства", "соціальна стратифікація". Сформульовані гіпотези та задачі дослідження, викладено методiku його проведення.

У третьому розділі "Стан і функціонування політичної еліти в посттоталітарному суспільстві" за допомогою аналізу теоретичних моделей і конкретних механізмів відбору в елітні групи розглянуто систему формування політичної еліти в посттоталітарному суспільстві. У цьому аналізі використано історичний підхід стосовно якостей претендентів в елітну групу і каналів, які ведуть до вищих соціальних прошарків. Звернення до позицій представників сучасної політичної еліти за цими параметрами виявило домінування таких якостей, які по-

винні мати претенденти до елітної групи: цілеспрямованість, уміння ефективно вирішувати проблеми, які виникають у суспільстві, професіоналізм. Розгляд показників конфліктності якостей претендентів до елітної групи виявив високий ступінь порозуміння по цьому показнику в лавах правлячої групи.

При вивченні нормативних уявлень політичної еліти про регулятори політичної вертикальної мобільності було виявлено, що перше місце серед них посідає громадська думка (її відзначили 54,8 % опитаних), друге - закони (48,9 %). Урахування досвіду роботи у сфері політичного управління та віку опитаних представників еліти дозволило зробити висновок про спадкоємність у позиціях правлячої групи за цією проблемою.

Взагалі, отримані на підставі аналізу думки еліти та населення результати про ідеальні якості претендентів до елітної групи, регулятори та канали політичної мобільності показують, що найближчим часом посилюватиметься тенденція до монополізації політичною елітою процесу вертикальної мобільності в українському суспільстві, що загострить напруженість по цих питаннях між елітами і масами.

Звернення до аналізу уявлень про канали, що є найбільш ефективними у процесі відбору до сучасної елітної групи, продемонструвало практично рівноцінну значущість удосконалювання своїх професійних якостей, наполегливості в роботі з населенням, активності у відношенні до влади. Доведено, що ієрархія каналів, які ведуть до елітних груп, в уявленні правлячої групи визначається не високим рівнем згоди, а різним ступенем розбіжності, що не може гарантувати стабільного механізму селекції еліти на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

У розділі проведено аналіз складу і структури сучасної політичної еліти. Підтверджено, що переважну більшість у її складі в наш час посідають представники "номенклатури" і керівного складу періоду початку перебудови (у середньому 80 %, що підтверджується даними досліджень, проведених фахівцями в інших регіонах і країнах).

Розгляд складу еліти за професійним статусом, соціальним походженням, національною ознакою виявив традиційні диспропорції за цими показниками в еліті відносно населення регіону в цілому. Наголошено на аналогічній ситуації в інших країнах.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що існує тенденція підвищення професійного статусу і професіоналізму представників сучасної політичної еліти. Це означає їх високу якість як працівників у своїх сферах діяльності, що, можливо, і гарантувало їм місце в

елітній групі, яка знаходиться на етапі формування.

Відзначено різноманітність видів діяльності (більш ніж 10), до яких підключені члени політичної еліти, та їх професійної приналежності (більш ніж 20 професій). Загальні пропорції за цими показниками (значне домінування представників технічних професій), як доведено у роботі, не свідчать на користь ефективного управління. На досить високому рівні зберігається потреба в фахівцях економічного та юридичного профілю.

Продемонстровано, що кількість представників еліти, які беруть участь у діяльності політичних партій та громадських об'єднань, поступово збільшується.

Відповідно до теоретичних підходів у рамках сучасної регіональної політичної еліти відзначено верхній (лідуючий) та нижній прошарки. Запропоновано розподіл лідуючої підгрупи на 4 категорії політиків: "топ-лідери", "команда", "зв'язкові", "база". Проведення аналізу структури еліти з точки зору відношення структурних елементів до лідера дозволило виділити його "команду" та "прихильників".

Розгляд основних характеристик політичної еліти в суспільстві перехідного типу привів до висновку, що хоча соціально-демографічні показники сучасної еліти істотно не впливають на її діяльність, сприятливими характеристиками правлячої групи у цьому аспекті є вікова структура, рівень освіти, досвід роботи у сфері політичного управління. Нейтральними факторами є ставлення до релігії та мови. Негативно впливає на діяльність політичної еліти те, що 37 % її представників увійшли до неї в період застою (до 1980 р.), а 41 % - у демократичний період (з 1989 р.). Результати дослідження довели, що середовище представника еліти, яке оточує його в час входження до неї, має значний вплив на його сучасні позиції.

Проведено аналіз якостей політичної еліти за 4-ма аспектами: якості, які відрізняють еліту від населення; якості, які повинні бути у представників правлячої групи; сучасні реальні якості представників влади; якості, яких бракує сучасним представникам політичної еліти. Виявлено відчутну різницю між нормативними уявленнями і реальним становищем (див. табл.).

Застосування структурно-функціональної методології для характеристики сучасної політичної еліти (з 1994 по 1996 рік) дозволило говорити про деяке зміщення від "афективності" до "нейтральності", про значне зміщення від "приписування" до "досягнення", про домінування "дифузності" й орієнтації "на себе" в середовищі еліти (термінологія Т. Парсонса).

Якості, які від-різня-ють елі-ту від насе-лення (дум-ка елі-ти)	Якості, які повинні бути у представників правлячої групи			Реальні якості представників влади		Якості, яких бракує представ-никам політичної еліти	
	Теоре-тичні концеп-ції	Думка еліти	Думка насе-лення	Думка еліти	Думка насе-лення	Думка еліти	Думка насе-лення
матері-альна забез-пече-ність	розум, інте-лект	аналі-тичний розум	поряд-ність	амбі-цій-ність	корум-пова-ність	профе-сіона-лізм	чес-ність
вседоз-воле-ність	доступ-ність, просто-та, відкри-тість	чес-ність	розум	праг-нення до влади	про-текці-онізм	ед-ність, взає-модія	турбо-та про інте-реси народу
високий рівень профе-сіона-лізму	орієн-тація на під-леглих	профе-сіона-лізм	осві-че-ність	про-даж-ність		поряд-ність	уміння вирішу-вати держав-ні та еконо-мічні пробле-ми

При розгляді основних ресурсів політичної еліти в посттоталітарному суспільстві доведено, що ресурсні характеристики даної групи пов'язані, перш за все, з владою та матеріальним добробутом. Підтверджено, що перша є найбільш важливою як засіб досягнення інших ресурсів. На думку еліти, влада у сучасному суспільстві пов'язується, перш за все, з великою відповідальністю (37%), реалізацією своїх здібностей (32,6%), забезпеченням особистого добробуту (31,5%).

Дослідження загальної групової якості політичної еліти посттоталітарного періоду, проведене за допомогою концепції 3-х "С", дозволило зробити висновок про невисоку якість правлячої групи. Для цього аналізу було використано показники групової ідентифікації, соціального самовизначення, згуртованості, єдності, згоди щодо загальної ролі політичної еліти в суспільстві, рівня інформованості, впевненості у своїх силах, рівня легітимності органів влади та ін. Аналіз більшості показників проведено з урахуванням соціально-демографічних особливостей опитаних членів еліти.

Висновок про низьку групову якість сучасної політичної еліти був підтверджений і за допомогою концепції соціальної якості

соціальних груп. Основним показником при цьому виступило соціальне самовідчуття представників еліти.

Особливо звернено увагу на функції правлячої групи в посттоталітарному суспільстві і процес управління регіоном. Запропоновано розподіл усіх функцій на зовнішні й внутрішні (за сферою їх здійснення) та проведено аналіз їх структури.

На підставі зв'язку процесу виконання функцій з уявленнями про них представників еліти доведено, що в їх свідомості присутні політико-здійснююча, політико-формуюча, інтегративна, конструктивна, координативна функції і функція легітимації. У цілому, реалізація такого набору функцій може забезпечити ефективну діяльність еліти.

Найбільш значущими для політичної еліти є функції прийняття ефективних рішень (її зазначило 80 % опитаних представників еліти) і контролю за виконанням рішень (67 %). Детальний аналіз двох основних, з нашої точки зору, функцій - прийняття рішень і легітимації - продемонстрував низький рівень їх виконання.

Дослідження функції прийняття рішень виконувалось шляхом аналізу уявлень політичної еліти про основні принципи такого процесу і його суб'єкти. Було вивчено показник конфліктності думки респондентів по цим питанням, що дало змогу виявити консолідуючі та конфліктогенні фактори сучасного процесу управління регіоном. Відзначено, що позитивний вплив має, перш за все, ставлення представників політичної еліти до компромісів, а негативними факторами є уявлення про суб'єкти прийняття рішень та необхідність їх дискусії.

Поряд з цим, розглянуто індивідуальні оцінки можливостей кожного представника політичної еліти впливати на хід прийняття рішень. Доведено, що позиції за цим показником мають пряму залежність від ступеня самоідентифікації елітної групи: чим вище ступінь асоціації з елітою, тим вище рівень оцінки особистих можливостей впливу на процес прийняття рішень.

Для аналізу функції легітимації, перш за все, застосовано результати досліджень рівня довіри інститутам влади з боку еліти і мас.

Висновок про низький рівень виконання розглянутих функцій підтвердився і даними поточного архіву обласних та міських органів влади.

На підставі аналізу уявлень представників політичної еліти про сучасні методи управління регіоном доведено, що більшість представників в еліті посттоталітарних суспільств є "лисими" (за термінологією В.Парето). Ці люди надають перевагу гнучким методам управління, їх ліберальному (а не радикальному) оновленню (74 %), множинності

варіантів правильного рішення (76 %). Крім того, діяльність сучасної політичної еліти орієнтована, перш за все, на вирішення безпосередніх проблем сучасної кризи та задоволення вимог сьогодення; значний акцент робиться на матеріальні аспекти проблем.

Взагалі система особистісних принципів представників політичної еліти нестабільна і механізми її втілення на практиці не відпрацьовані. Завдяки цьому, оцінка процесу управління як Україною, так і регіоном має різноплановий характер. Такі оцінки, як показали дослідження, тісно пов'язані з впливом опитаних представників еліти на прийняття рішень: рівень оцінки "суспільної значущості" управління знижується по мірі віддалення представника еліти від процесу прийняття рішень.

Приділено увагу аналізу динаміки ролі основних суб'єктів влади в регіоні, що дозволило конкретизувати загальне уявлення про діяльність окремих владних структур та їх представників. Відзначено, що протягом 1993-1996 рр. сильну позицію в регіональному управлінні вдалося зберегти виконавчій владі, правоохоронним органам, частково мерові та губернаторові. Найбільш знизилась, на думку політичної еліти, якість діяльності міської Ради.

Звернення до питання взаємовідносин між елітами та масами привело до висновків, що низька групова якість політичної еліти робить її часто джерелом конфронтації в суспільстві. Відсутність взаєморозуміння між елітою і позаелітними групами вносить деструктивні елементи у процес управління. Продемонстровано, що у Харківському регіоні позиції еліти і мас відносно проблем регіону значно збігаються. Така ситуація обумовлена у тому числі і високим авторитетом регіональних лідерів, збалансованістю їх позицій. Показано також, що сьогодні існують значні обмеження можливостей спілкування між елітою та більшістю населення.

Аналіз відношень вказаних груп проведено в системі "лідери - еліти - претенденти до елітних груп - маси".

У четвертому розділі "Політична культура і ціннісні орієнтації політичної еліти" особливу увагу приділено аналізу політичної культури політичної еліти. Виділено фактори, які детермінують її стан. Продемонстровано, що найсильнішим консолідуючим фактором у лавах політичної еліти в суспільстві перехідного періоду є ідея демократії, яка випереджає ідею незалежності.

Вивчення сприйняття демократії регіональною елітою дозволяє вести мову про перспективний розвиток демократії в Україні. Негативним елементом у системі політичної культури опитаних представників еліти

є неоднозначне сприйняття демократії. Так, 53 % вважають, що це представницька влада, 28 % - влада професіоналів, 19 % - партійна влада.

Констатовано, що ідея, яка принаймні вербально проголошується представниками еліти як центральна для майбутнього України, полягає у пріоритеті прав і свобод громадян. Поряд з цим, важливими виступають необхідність формування сильної держави та реалізація прав регіонів.

Проведено аналіз уявлень представників політичної еліти про форми державного устрою і державного правління. Відзначено незначне зростання кількості прихильників президентсько-парламентської системи правління і значний ріст кількості прихильників парламентської системи; а також поступове зростання кількості тих представників еліти, які виступають за федеративний устрій України. Такі позиції у загальних пропорціях, як показано у роботі, збігаються з уявленнями про них більшості населення. Особливо зосереджено увагу на економічному аспекті демократичного розвитку України. Все це дозволило виявити загальну орієнтацію сучасної правлячої групи на демократичний капіталізм.

Виділено основні ідеологічні образи представників сучасної еліти. Встановлено, що найбільш стійкими серед них є "соціалісти", "антинаціоналісти" і ті, хто бачить еліту винуватцем кризи. Найменшою стійкістю характеризуються образи "риночників - антириночників" та "демократів - антидемократів".

У цілому, вивчення політичної культури правлячої групи привело до висновку про її фрагментарність.

Звернення до аналізу ідеологічних течій у лавах політичної еліти дозволило зазначити, що сучасні представники регіональної еліти надають значно більше уваги (за порівнянням з 1993 р.) партійно-ідеологічному впливові в регіоні. Безумовними лідируючими напрямками у політичному житті регіону є на цей час ліві і центристи. Таке лідерство, як показано у роботі, і формально відображено в органах влади.

Проаналізовано позиції представників еліти відносно ідеологічних цілей держави у виході з кризи, провідними з яких визначаються права та свободи громадян (43 %) та поновлений соціалізм (22 %). Відзначено, що в політичній еліті Харківського регіону спостерігається значне зростання кількості прихильників обох цих ідей. Значно зменшується кількість тих, хто є прихильником ідей розвитку соціалізму часів Радянського Союзу та процвітання української нації та культури.

Доведено, що поряд з одиничними цінностями політичного, економічного, соціального плану, визнаними більшістю членів політичної

еліти, існує значна група "нейтральних" – загальнолюдських цінностей, які можуть гарантувати базову згоду в політичній еліті.

У рамках таких цінностей виділено окремі групи ("цінності в собі", "цінності-цілі", "цінності-якості") і проведено їх порівняльний аналіз, який продемонстрував зростання згоди в лавах політичної еліти відносно цінностей з ростом рівня їх абстрактності.

У дисертації широко використано порівняння реальної ситуації в Україні з іншими посттоталітарними суспільствами, наводиться динаміка показників протягом 1993–1996 рр.

ВИСНОВКИ

Проведена науково-дослідницька робота свідчить, що проблема аналізу ролі і місця елітних груп у сучасному суспільстві є сьогодні однією з найактуальніших.

У результаті вивчення політичної еліти посттоталітарного суспільства на прикладі Харківського регіону одержан матеріал про основні теоретико-методологічні підходи до вивчення еліт, а також можливості їх використання в Україні; про стан та функціонування політичної еліти в сучасному суспільстві, її якісні особливості, ціннісні орієнтації і політичну культуру.

Показано, що негативно впливає на діяльність політичної еліти виявлена недосконалість системи її формування; нестійкість та мінливість її структури; практична відсутність корпоративних інтересів усередині політичної еліти та більшості якостей, необхідних для її ефективного функціонування; фрагментарність і різноспрямованість політичної культури. Ці фактори не сприяють пошуку оптимального напрямку розвитку суспільства. Поряд з цим, сучасна еліта має значні ресурси; великий рівень згоди відносно своїх основних функцій, принципів і методів управління регіоном.

Можна зазначити, що пошук взаємопорозуміння у сучасному українському суспільстві пов'язаний із реалізацією концепції демократії та позаполітичними цінностями.

Вважаючи, що елітна група українського суспільства знаходиться на етапі формування, і беручи до уваги всі фактори, означені вище, можна сподіватись здебільшого на стабільне функціонування політичної еліти в сучасних умовах.

Проведене дослідження розкрило значний потенціал для подальших напрямків наукових пошуків та показало, що для коригування трансформаційних процесів у суспільствах посттоталітарного типу потрібні подальші дослідження змін в її соціальній структурі в цілому та в елітних групах зокрема.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бакакіна Е.Г. Система формування політичної еліти в постсоветському обществі // Вісник Харківського державного університету. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. - Харків. - 1997. - № 393. - С.57-69.
2. Бакакіна Е.Г. Політична культура правлячої еліти Восточної України // Харківські соціологічні читання-94. Доклади і повідомлення учасників. - Харків. - 1994. - С.29-31 (0,2 др.арк.).
3. Бакакіна Е.Г. Выборы-94: соціально-демографічний портрет кандидата // Харківські соціологічні читання-95. Доклади і повідомлення учасників. - Харків. - 1995. - С.110-112 (0,4 др.арк.).
4. Бакакіна Е.Г. Групове якість політичної еліти постсоветського періода // Харківські соціологічні читання-97. Доклади і повідомлення учасників. - Харків. - 1997. - С.235-238 (0,4 др.арк.).
5. Бакакіна Е.Г. Політична еліта і ідеологічна мода // Інтеграція ХХІ век. - 1997. - № 4. - С.9 (0,6 др.арк.).
6. Бакакіна Е.Г. Недостатки теорії політичної культури і деякі проблеми в її використанні // Глобалізація політики в контексті сучасної політичної культури: досвід і перспективи Восточної Європи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Харків. - 1996. - С.115-117 (0,5 др.арк.).
7. Бакакіна Е.Г. Общечеловеческие ценности как основа согласия в среде политической элиты // Конфлікти і культура: різноманіття їх проявів. Матеріали науково-практичної конференції. - Харків. - 1997. - С.87-89 (0,5 др.арк.).
8. Бакакіна Е.Г. Ціннісні орієнтації правлячої еліти як фактор трансформації соціальної системи // Менталітет та протиріччя сучасного українського суспільства: політологічні, соціологічні, культурологічні аспекти. Матеріали республіканської конференції. - Запоріжжя. - 1994. - С.7-8 (0,1 др.арк.).
9. Бакакіна Е.Г. Проблема рекрутування політичної еліти постсоветського общества // Четверті Харківські політологічні читання. Політична влада - еліта - лідерство. - Харків. - 1996. - С.50.
10. Бакакіна Е.Г. Роль сучасної політичної еліти в становленні відкритого общества. // Проблема відповідальності на рубежі ХХ і ХХІ століть. Матеріали меморіальних читань, присвячених 60-річчю професора О.Ф.Плахотного. - Харків: ХДУ. - 1996. - С.187-188.
11. Бакакіна К.Г. Політична еліта України як суб'єкт утвердження державності // Соціальні аспекти державотворення. Матеріали республіканської конференції. - Запоріжжя. - 1996. - С.17-18.

12. Бакакина Е.Г. Культурный аспект функционирования политической элиты постсоветского общества // Культура у філософії ХХ століття. Матеріали ІV Харківських міжнародних Сквородинівських читань. - Харків. - 1997. - С.315-317.

АНОТАЦІЯ

Михайльова К.Г. Політична еліта посттоталітарного суспільства: соціологічний портрет (на прикладі Харківського регіону). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 - теорія й історія соціології. - Харківський державний університет, Харків, 1997.

Дисертація присвячена питанням стану і функціонування політичної еліти в суспільстві перехідного типу. В роботі розвивається елітистський напрямок наукової думки в контексті сучасних процесів в Україні. Встановлено, що сьогодні не існує ефективних механізмів формування політичної еліти. У роботі доведено, що правляча група має невелику групову якість й ефективність функціонування. Продемонстрована нестійкість базових ціннісних орієнтацій, фрагментарність політичної культури представників політичної еліти. На підставі проведеного аналізу запропонован ряд рекомендацій по теоретико-методологічним аспектам вивчення елітних груп в Україні, по системі трансформації політичної еліти та її взаємодії з іншими соціальними силами у сучасному суспільстві. Ці рекомендації можна використати в системі державного управління.

Ключові слова: політична еліта, стан, функціонування, групова якість, ціннісні орієнтації.

АННОТАЦІЯ

Михайлєва Е.Г. Политическая элита посттоталитарного общества: социологический портрет (на примере Харьковского региона). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 - теория и история социологии. - Харьковский государственный университет, Харьков, 1997.

Диссертация посвящена вопросам состояния и функционирования политической элиты в обществе переходного типа. В работе развивается элитистское направление научной мысли в контексте современных процессов в Украине. Установлено, что сегодня не существует эффективных механизмов формирования политической элиты. В работе доказано, что правящая группа имеет невысокое групповое качество и эффективность функционирования.

Продемонстрирована неустойчивость базовых ценностных ориентаций, фрагментарность политической культуры представителей политической элиты. На основе проведенного анализа предложен ряд рекомендаций по теоретико-методологическим аспектам изучения элитных групп в Украине, по системе трансформации политической элиты и ее взаимодействия с другими социальными силами в современном обществе. Данные рекомендации можно использовать в системе государственного управления.

Ключевые слова: политическая элита, состояние, функционирование, групповое качество, политическая культура, ценностные ориентации.

ANNOTATION

Mihailova K.G. Political elite of posttotalitarian society: sociological portrait (on the example of Kharkov region). - Manuscript.

Thesis on competition of a scientific degree of the candidate sociological sciences on speciality 22.00.01 - theory and history of sociology. - Kharkov State University, Kharkov, 1997.

Thesis is devoted to the problem of a state and functioning of the political elite in transition type society. Elitist scientific thought, which developed in the paper, is represented in context of contemporary ukrainian processes. It is established, that today there are no effective mechanisms of forming of elite. The paper proves the low quality of political elite and effectiveness of its functioning: It is showed, that main values and orientations are not firm and political culture of political elite members is separate. On the basis of analysis a number of recommendations both about theoretical and methodological aspects of elite groups study in Ukraine and about system of transformation of political elite and its interaction with other social forces in contemporary society are proposed. These recommendations one can use in system of state governing.

Key words: political elite, condition, functioning, group quality, political culture, value orientations.

Ав 39.333

Відповідальний за випуск Ніколаєвський В.М.
Підписано до друку "15" грудня 1997 р.
Формат 60x84 1/16. Отпечатано на різнографі
Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100 примірників
Заказ № 738 ООО "Лібра"
вул. Чернишевська 41

